

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ЕКОЛОГІЗАЦІЯ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 332. 37

JEL Classification Q 150, R 520

Дзядикевич Ю.В.,
д-р техн. наук, професор,
Любезна І.В.,
канд. екон. наук, доцент,
кафедра менеджменту
біоресурсів і природокористування
Тернопільський національний
економічний університет

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗЕМЛЕУСТРОЮ В УКРАЇНІ

Dziadykevych Yu.V.,
dr.sc.(techn.), professor;
Lubezna I.V.,
cand.sc.(econ), assoc. prof.,
department of bioresources
and environmental management,
Ternopil National Economic University

SOME ASPECTS OF LAND MANAGEMENT IN UKRAINE

Постановка проблеми. Сучасний розвиток системи землеустрою є складним та трудомістким процесом, який охоплює належні нормативно-правові акти, організаційні структури, фінансові механізми, формування даних для кадастрів та системи реєстрації прав на земельні ділянки, земельних інформаційних систем, механізмів управління землекористуванням.

Реалії сьогодення вимагають від виробників сільськогосподарської галузі створення екологічно чистої продукції, яка повинна відповідати вимогам європейського ринку, що вимагає ефективного землеустрою в країні.

Сучасний період докорінних змін у земельних відносинах в Україні вимагає науково обґрунтованого поняття сучасного землеустрою та його ролі у системі суспільно-економічних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми сучасного землеустрою присвячені роботи П. Саблука [2], Б. Пасхавера [3], Г. Шарого [4], А. Данкевича [5], Є. Скорохода [6], О. Бугайчука [7], Ю. Дзядикевича [8], О. Паленичака [9]. Одночасно залишається дискусійним чимале коло питань щодо подальшого розвитку землеустрою в Україні, що впливають на формування земельних відносин і запровадження сталого землекористування.

П. Саблук у своїй праці [2] висвітлив основні напрями формування та функціонування ринку агропромислової продукції. Зокрема, в роботі зазначено, що «закономірним і необхідним кроком на шляху створення цивілізованого аграрного ринку є функціонування біржової діяльності».

Проаналізувавши світовий досвід щодо ринку землі, Б. Пасхавер вважає, що «формування ринку землі буде сприяти розвитку іпотечного кредитування і забезпечить ефективне використання земель сільськогосподарського призначення» [3].

Г. Шарий на підставі аналізу закордонного досвіду управління та реформування земельних відносин прийшов до висновку, що «пріоритетними шляхами державної політики України в процесі

формування земельного ринку є удосконалення методики оцінки сільськогосподарських земель, яка враховувала б як природні, так і ринкові чинники» [4].

Для реалізації конкурентних переваг агрохолдингів необхідна конструктивна аграрна політика держави, яка повинна охоплювати: стратегію розвитку сільського господарства; удосконалення земельного законодавства та врегулювання відносин власності; кредитування розвитку інфраструктури аграрного ринку та захист вітчизняного товаровиробника; обмеження імпорту; розробку шкали мотивів для інвесторів, які розвивають соціальну інфраструктуру села та проведення інвентаризації земель [5].

Є. Скороход зазначає, що «сутність землекористування на засадах сталого розвитку полягає у збалансуванні економічних, екологічних і соціальних цілей із урахуванням властивостей земельних ресурсів» [6].

О. Богайчук, досліджуючи сільськогосподарське землеволодіння в Україні, прийшов до висновку, що «побудова ефективного та раціонального землеволодіння в Україні є складним і довготривалим процесом, який буде мати відображення на всіх верствах населення» [7].

Ефективне використання земельно-ресурсного потенціалу України є надзвичайно актуальною проблемою, оскільки недотримання екологічних параметрів розвитку аграрного виробництва призводить до зменшення економічної ефективності використання сільськогосподарських угідь [8].

Застосування економічних інструментів регулювання земельних відносин сприятиме фінансовій відповідальності землекористувачів, самодостатності регіонів і наблизить вітчизняних аграріїв до збалансованого та високопродуктивного сільськогосподарського виробництва [9].

Однак у літературних джерелах недостатньо висвітлені чинники, що впливають на процес землеустрою в Україні, що зумовило необхідність їх подальшого вивчення.

Постановка завдання. Метою роботи є аналіз чинників, які впливають на землеустрій в АПК.

Виклад основного матеріалу дослідження. Земельні ресурси – це складова частина екосистеми, яка є єдиним природним комплексом, утвореним живими організмами і середовищем, в якому живі й неживі елементи пов'язані між собою обміном речовин і енергією [10]. Сутність землекористування передбачає збалансування економічних, екологічних і соціальних чинників із урахуванням властивостей земельних ресурсів. Найбільш доступним, на нашу думку, є трактування землеустрою у Великому тлумачному словнику сучасної української мови [1, с. 363], у якому зазначено, що землеустрій – це «сукупність заходів щодо організації землі й користування нею», а слово «устрій» – як «порядок, система організації чого-небудь». Термінологія «землеустрій» більшою мірою і зафіксована відповідними статтями сучасного Земельного кодексу України та Закону України «Про землеустрій». Землеустрій законодавчо визнано складовою (основоположним механізмом) управління у галузі використання та охорони земель. Він виступає як механізм реалізації земельної реформи, маючи відповідні пріоритети в той чи інший період, які диктують і відповідні види робіт залежно від політики держави, організаційного та фінансового забезпечення [14]. Сталий розвиток землеустрою забезпечує збереження довкілля, відновлення біосфери, зменшення навантаження на природу та гармонійний розвиток людини і природи.

В процесі вирощування сільськогосподарської продукції в атмосферу виділяються парникові гази, а саме: двооксид вуглецю, метан і оксид азоту. Найбільш важливими для росту рослин є сполуки, які містять вуглець, оскільки вуглець є енергією росту, тому ґрунти повинні збільшувати енергію, а не втрачати. Збільшення вмісту вуглецю, а отже органіки в ґрунтах є важливим завданням сільськогосподарських виробників і екологів. Затримання вуглецю в ґрунті (секвестрація) можливо лише при мінімізації обробки ґрунту, що приводить до покращення фізико-хімічних і агрофізичних характеристик ґрунтів, особливо в поверхневому шарі, створюючи в ньому органічні горизонти [11]. Застосування оптимально підібраних технологій вирощування сільськогосподарських культур і відповідні сівозміни дозволяють накопичувати значну кількість вуглецю в ґрунті [12]. Вчені США вважають, що вирощування проміжних культур, зокрема сидератів, які є складовою частиною технології прямого посіву, забезпечують зв'язування значної кількості вуглецю в тканинах рослин [10]. Технологія прямого посіву запобігає виникненню та поширенню ерозійних процесів, сприяє акумуляції й утриманню вологи в ґрунті та залученню меншої кількості технічних засобів. Аграрії України намагаються зменшити витрати на вирощування одиниці сільськогосподарської продукції шляхом застосування нульової технології.

На підставі дослідження еколого-економічних аспектів сільськогосподарського землекористування, Є. Скороход [6] прийшов до висновку, що основними проблемами сільськогосподарського землекористування в Україні є:

- високий, економічно та екологічно необґрунтований рівень сільськогосподарського використання території (розораність земель досягає 70%, а у деяких регіонах України вона становить 88–90% і з них значна частина землі перебуває в інтенсивному обробітку);
- розширення площі ріллі за рахунок схилів, малопродуктивних, деградованих і заплавлених земель призвело до техногенного навантаження на ґрунтовий покрив;

- втрати гумусу становлять 0,7 т/га, а за 25 років вміст гумусу зменшився на 25%, внаслідок знищення орного шару ґрунту, руйнування гідрографічної мережі, зникнення малих річок та замулення природних і штучних водоймищ;

- спостерігається порушення структури та хімічного складу ґрунтів і втрата поживних речовин внаслідок того, що в процесі збирання урожаю виноситься більше 100 кг/га поживних компонентів, які не повертаються в ґрунт із добривами;

- викиди парникових газів сільгоспугіддями сприяють утворенню «парникового ефекту».

Отже, ефективність управління землекористуванням забезпечується інструментами ринкової інфраструктури та передбачає збалансування економічних, екологічних і соціальних цілей із урахуванням властивостей земельних ресурсів. Це підтверджується досвідом розвинених країн Європи та США [10].

Земля є основою розвитку аграрної економіки. Володіння, користування та розпорядження землею регулюються в Україні нормативно-правовими актами. Загальна площа земель сільськогосподарського призначення, за даними Державного комітету по земельних ресурсах, становить 41,6 млн га [13]. В Україні, відповідно до Земельного Кодексу, є три форми землеволодіння: державна, приватна та комунальна [14]. При державному землеволодінні суб'єктом є: Верховна Рада України, обласні, районні, міські, селищні та сільські ради народних депутатів. Об'єктом є усі землі України за винятком земель, які передані у комунальну або приватну власність.

Приватне землеволодіння передбачає, що суб'єктом є фізичні особи (громадяни), а об'єктом є землі для ведення селянського (фермерського) господарства, особистого підсобного господарства, садівництва та дачного господарства. У комунальному землеволодінні суб'єктом виступають територіальні громади сіл, селищ, міст в особі їх представницьких органів. Об'єктом є землі в межах населених пунктів, за винятком земель приватної та державної власності. Поняття землеволодіння можна розглядати через призму економічних і юридичних засад. Економічні засади характеризують відносини економічної власності на землю в аграрному секторі, а юридичні – це відносини, що виражені у відповідних правах власності на земельний наділ. Землеволодіння – це одноосібні або групові відносини, що виникають на основі формальних і неформальних прав, хто і на яких умовах, на який термін, і для яких цілей має право доступу до землі [7; 15]. Деякі українські вчені розглядають розвиток землеволодіння як доступ до землі великих аграрних господарств і агрохолдингів. У своїх дослідженнях вони малу увагу звертають на приватні домогосподарства та їх сім'ї, які заробляють на землі основну частку свого сукупного доходу. Доступ до землі для цієї категорії суспільства є важливим елементом розвитку продовольчої незалежності, екологічно чистого землеробства, планування та ін. Формування ефективного та раціонального землеволодіння в Україні є складним і довготривалим процесом, який охоплює всі верстви населення.

На сьогоднішній день землекористування в Україні здійснюється з порушенням структури посівів, внаслідок чого спостерігається виснаження ґрунтів, розвиваються ерозійні процеси, погіршується якісний стан сільськогосподарських угідь. Для того, щоб уникнути негативних явищ аграрії використовують інноваційні ресурсозберігаючі технології обробітку ґрунту, які сприяють підвищенню ефективності виробництва та відновленню довкілля. Ефективним є також застосування технології зберігаючого землеробства, яка покращує якість ґрунтів і відновлює їх структуру та вмісту гумусу, запобігає виникненню ерозійних процесів, нормалізує водний і повітряний режими та поліпшує екологічне середовище.

Інноваційна ресурсозберігаюча технологія охоплює: точне землеробство, органічне землеробство, нульову та мінімальну технології [16].

Технологія точного землеробства забезпечує одержання із земельної ділянки найбільшої кількості дешевої та якісної продукції, не порушуючи при цьому норм екологічної безпеки. Вона передбачає дозоване внесення насіння, добрив і води в ґрунт. Така технологія гарантує економію трудових ресурсів, енергетичних, управлінських і матеріальних витрат, а також підвищує врожайність сільгоспкультур і ефективність виробництва [16].

Органічне землеробство – це система екологічного менеджменту сільськогосподарського виробництва. Вона підтримує та поліпшує біорізноманіття, біологічні цикли та біологічну активність ґрунтів. При реалізації в АПК технології органічного землеробства не використовуються ГМО, антибіотики, агрохімікати та мінеральні добрива. Це сприяє зростанню біологічної активності у ґрунті, відновленню балансу поживних речовин і приросту гумусу і, як наслідок, спостерігається підвищення врожайності сільськогосподарських культур [17].

Мінімальна та нульова технології не передбачають застосування механічного обробітку ґрунту. На практиці застосовуються сівозміни, що покращують родючість ґрунту та використовуються насіння вищих репродукцій, які чутливі до нових технологій. Відомо, що оранка плугом завдає значної шкоди мікрофлорі ґрунту і призводить до деградації родючого шару. Крім цього, під час обертання пласту ґрунту руйнується його структура, капіляри та пустоти. Мінімальне втручання людини в природні структури ґрунту сприяє біологічним процесам у верхніх шарах ґрунтового покриву, захищає його від

деградаційних процесів і підвищує родючість ґрунту. Мінімальний обробіток ґрунту проводять на глибину 3–7 см (глибина загортання насіння), створюючи комфортні умови для росту та розвитку рослин [15–17].

Застосування у землеробстві інноваційних ресурсозберігаючих технологій зупиняє деградацію земель, відтворює родючість ґрунту, забезпечує охорону земель і раціональне їх використання та покращує екологічний стан довкілля. Водночас спостерігається підвищення економічної ефективності аграрного виробництва та врожайності сільськогосподарських культур. Новітні технології забезпечують конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції.

Актуальною проблемою сьогодення є відновлення родючості ґрунтів. Необхідно зазначити, що використання земельно-ресурсного потенціалу не відповідає вимогам екологічного, безпечного землекористування. Спостерігається зниження екологічної стійкості аграрних ландшафтів, інтенсивне розорювання угідь, необґрунтована структура посівних площ і недостатнє внесення органічних і мінеральних добрив. Все це призводить до деґуміфікації ґрунтового покриву. Високий рівень розораності сільськогосподарських угідь і недотримання ґрунтозахисних заходів призводить до прискорення ерозійних процесів ґрунтового покриву. В останні роки суттєво зменшилася природна та економічна родючість ґрунту. Аграрії країни останніми роками не проводять вапнування сільськогосподарських угідь, внаслідок цього погіршуються агрохімічні, фізико-хімічні та фізичні властивості кислих ґрунтів, а це призводить до зменшення їхньої родючості, внаслідок чого сільгоспвиробники одержують низький урожай і погану якість.

Ефективне землекористування вимагає проведення комплексних еколого-економічних заходів до землі як ресурсу та головного засобу виробництва. Збереження ґрунтового покриву та підвищення його ефективності у сільськогосподарському виробництві є важливим для стабілізації екологічної ситуації, забезпечення продовольчої безпеки населення та сталого розвитку сільських територіальних громад. Раціональним є таке землекористування, яке дає змогу передбачити результати виробничої діяльності на землі, не допускаючи зниження самовідновлення потенціалу ґрунтового покриву, забезпечуючи максимально ефективно використання земельно-ресурсного потенціалу із поєднанням економічної вигоди з вимогами екологічної безпеки [18].

Для успішного землекористування необхідно економічно заохотити власників землі та землекористувачів до самостійного проведення заходів, які передбачають раціональне використання й охорону земель. Застосування економічних інструментів регулювання земельних відносин сприятиме фінансовій відповідальності землекористувачів, самодостатності регіонів і наблизить вітчизняних аграріїв до збалансованого та високопродуктивного сільськогосподарського виробництва.

Висновки з даного дослідження. є

Отже, землеустрій є важливим складовим елементом у земельних відносинах і слугує ефективним державним механізмом в організації сільськогосподарського виробництва та регулює суспільні відносини щодо користування, володіння й розпорядження землею.

Таким чином, щоб уникнути негативних явищ аграрії України використовують інноваційні ресурсозберігаючі технології обробітку ґрунту, які сприяють підвищенню ефективності виробництва та відновленню довкілля. Ефективним є також застосування технології зберігаючого землеробства, яка покращує якість ґрунтів і відновлює їх структуру та вмісту гумусу, запобігає виникненню ерозійних процесів, нормалізує водний і повітряний режими та покращує екологічне середовище. Інноваційна ресурсозберігаюча технологія охоплює: точне землеробство, органічне землеробство, нульову та мінімальну технології. Для успішного землекористування необхідно економічно заохотити власників землі до проведення заходів, які забезпечать раціональне використання й охорону земель.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і головний ред. В. Т. Бусел. Ірпінь: Перун, 2001. 1440 с.
2. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції: практичний посібник / за ред. П. Т. Саблука. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2000. 17 с.
3. Пасхавер Б. Й. Ринок землі: світовий досвід та національна стратегія. *Економіка АПК*. 2009. № 3. С. 47–53.
4. Шарий Г. І. Закордонний досвід управління та реформування земельних відносин. *Інноваційна економіка*. 2013. № 6 [44]. С. 165–166.
5. Данкевич А. Є. Особливості формування земельних відносин в агрохолдингах. *Інноваційна економіка*. 2013. № 7 [45]. С. 60–63.
6. Скороход Є. В. Еколого-економічні аспекти сільськогосподарського землекористування на засадах сталого розвитку. *АгроІнКом*. 2012. № 12. С. 85–88.
7. Бугайчук О. В. Сільськогосподарське землеволодіння в Україні. *АгроІнКом*. 2012. № 12. С. 32–34.

8. Економіка довкілля і природних ресурсів: монографія / Ю. В. Дзядикевич та ін. Тернопіль, 2016. 392 с.
9. Паленичак О. В. Раціональне землекористування в умовах збалансованого розвитку агропромислового виробництва. *Економіка АПК*. 2012. № 2. С. 27–33.
10. Тихонов А. Г., Гребенюк Н. В., Тихоненко О. В. Наукові засади сталого розвитку землекористування: індикація екологічного стану. *Землекористування*. 2003. № 3. С. 15–20.
11. Руденко М. Енергія росту. Київ: Наукова думка. 2003. 324 с.
12. Кравчук В., Павлишин М., Гусар В. Сучасні агротехнології та «гнучкі механізми Кіотського протоколу». *Техніка і технологія АПК*. 2013. № 5. С. 29–33.
13. Державний комітет України із земельних ресурсів. URL: www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art (дата звернення: 15.05.2018).
14. Земельний кодекс України. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14. (дата звернення: 15.05.2018).
15. Гевко Р. Б., Дзядикевич Ю. В., Брошчак І. С., Любезна І. В. Напрями покращення землекористування в АПК України. *Інноваційна економіка*. 2017. № 5–6. С. 126–132.
16. Ганначенко С. Л. Інноваційні ресурсозберігаючі технології в землеробстві. *Економіка АПК*. 2012. № 1. С. 99–103.
17. Паленичак О. В. Збереження й відтворення родючості ґрунтів як головна умова сталого розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2012. № 6. С. 91–94.
18. Паленичак О. В. Раціональне землекористування в умовах збалансованого розвитку агропромислового виробництва. *Економіка АПК*. 2012. № 2. С. 27–33.

References

1. Busel V.T. (ed.), (2001), *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [A great explanatory dictionary of the modern Ukrainian language], Perun, Irpin, Ukraine, 1440 p.
2. Sabluk, P.T. (ed.), (2000), *Formuvannia ta funktsionuvannia rynku ahropromyslovoi produktsii* [Formation and functioning of the market of agro-industrial products], practical textbook, NNTs "IAE", Kyiv, Ukraine, 17 p.
3. Paskhaver, B.Y. (2009), "Land market: world experience and national strategy", *Ekonomika APK*, no. 3, pp. 47–53.
4. Sharyi, H.I. (2013), "Foreign experience management and reform land relations", *Innovatsiina ekonomika*, no. 6 [44], pp. 165–166.
5. Dankevych, A.Ye. (2013), "Features of land relations in agriholdings", *Innovatsiina ekonomika*, no. 7 [45], pp. 60–63.
6. Skorokhod, Ye.V. (2012), "Ecological and economic aspects of agricultural land use on the basis of sustainable development", *AhroInKom*, no. 12, pp. 85–88.
7. Buhaichuk, O.V. (2012), "Agricultural land tenure in Ukraine", *AhroInKom*, no. 12, pp. 32–34.
8. Dziadykevych, Yu.V. et al. (2016), *Ekonomika dovkillia i pryrodnykh resursiv* [The economics of the environment and natural resources], monograph, Ternopil, Ukraine, 392 p.
9. Palenychak, O.V. (2012), "Rational land use in conditions of balanced development of agro-industrial production", *Ekonomika APK*, no. 2, pp. 27–33.
10. Tykhonov, A.H., Hrebenuk, N.V., Tykhonenko, O.V. (2003), "Scientific principles of sustainable development of land use: Indication of the ecological state", *Zemlekorystuvannia*, no. 3, pp. 15–20.
11. Rudenko, M. (2003), *Enerhiia rostu* [The energy of growth], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine, 324 p.
12. Kravchuk, V., Pavlyshyn, M., and Husar, V. (2013), "Modern agricultural technology and "flexible mechanisms" of Kyoto Protocol", *Tekhnika i tekhnolohiia APK*, no. 5, pp. 29–33.
13. "State Committee on Land Resources of Ukraine", available at: www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article? (access date May 15, 2018).
14. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), The Land Code of Ukraine of 25.10.2001 No 2768-III, available at: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14. (access date May 15, 2018).
15. Hevko, R.B., Dziadykevych, Yu.V., Broshchak, I.S., and Liubezna, I.V. (2017), "Directions for improvement of land use in the AIC of Ukraine", *Innovatsiina ekonomika*, no. 5–6, pp. 126–132.
16. Hannachenko, S.L. (2012), "Innovative resource-saving technologies in agriculture", *Ekonomika APK*, no. 1, pp. 99–103.
17. Palenychak, O.V. (2012), "Preservation and reproduction of soil fertility as the main condition for sustainable development of rural areas", *Ekonomika APK*, no. 6, pp. 91–94.
18. Palenychak, O.V. (2012), "Rational land use in the conditions of balanced development of agro-industrial production", *Ekonomika APK*, no. 2, pp. 27–33.

Стаття надійшла до редакції 28.05.2018 р.